

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІЛІЦІЇ ДОНБАСУ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ І БЕЗДОГЛЯДНОСТІ У 1943-1953 РОКАХ

І.М. Грідіна, Н.М. Касьянова

З визволенням території Донбасу від німецько-фашистських загарбників розпочалася величезна за своїми масштабами робота по нормалізації життя людей. Складовою частиною відбудовних робіт була турбота про підростаюче покоління, в тому числі дітей-сиріт. Через масове сирітство та бездоглядність, дитяче волоцюжництво стало розповсюдженим явищем. У ліквідації цих соціальних проблем важливу роль відігравали органи внутрішніх справ. З огляду на це, мета даної статі полягає насамперед у висвітленні питань діяльності та ролі органів міліції Донбасу в подоланні такого явища як дитяча безпритульність та бездоглядність.

Проблема діяльності органів міліції Донбасу щодо ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності у перше повоєнне десятиріччя знайшла відображення у працях науковців-істориків [1]. У цих роботах прямо й побіжно розглядаються питання усунення негативних наслідків гітлерівського окупаційного режиму та охорони громадського порядку. У запропонованому дослідженні використано матеріали й документального характеру, зокрема збірки документів [2].

Архівні джерела представлені фондами Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади України, державних архівів Донецької та Луганської областей. Це доповідні записки, звіти, протоколи засідань обкомів партії, райкомів та міськкомів КП(б)У, адміністративних органів про боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю.

Оскільки дитяча безпритульність – це небезпечне суспільне явище, що поступово призводить не лише до порушення громадського порядку, але й спричиняє деградацію суспільства, до його ліквідації неодмінно залучалися представники внутрішніх органів, які відігравали першорядну роль у виявленні знедолених дітей, їх вилучення з вулиць, а часто-густо й зі складу злочинних угруповань та наступному влаштуванні. У своїй діяльності працівники міліції керувалися постановами РНК СРСР «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності» від 31 травня 1935 р., «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків» від 23 січня 1942 р., а також наказом Прокурора СРСР «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і злочинністю серед неповнолітніх» від 22 червня 1943 та наказом НКВС СРСР «Про організацію роботи щодо ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності» від 7 червня 1935 року. У цих документах підкреслювалося, що організація допомоги дітям-сиротам – є найважливішою державною справою, а також передбачалося створення відділів у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у складі НКВС [3].

Діяльність міліції у справі ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності можна поділити на декілька етапів, тісно пов'язаних поміж собою. Передусім, задля забезпечення порядку та виявлення дітей-сиріт міліція здійснювала повсякденне вилучення безпритульних та бездоглядних з вулиць шляхом постійного чергування та обходів, проведення систематичних рейдів у межах міста, по вокзалах і базарах, підвалах та горищах, тобто у місцях можливого перебування безпритульних. Рейди були поширеним заходом та давали значні результати. Так, чергові наряди дорожнього відділку міліції Північно-Донецької залізниці за перший квартал 1946 р. здійснили вісім рейдів за участю військ МВС та воєнізованої охорони. Унаслідок чого було затримано 1 090 дітей, серед яких виявлено 686 безпритульних та 404 бездоглядні дитини, що були відправлені до приймальників-розподільників, на працевлаштування

чи повернуті батькам [4]. Лише за 1947 р. у Макіївському районі Сталінської області органами МВС було проведено 16 рейдів з метою вилучення безпритульних та бездоглядних з вулиць. Як наслідок, було затримано 179 безпритульних дітей та 330 бездоглядних [5].

Після затримання безпритульних, бездоглядних дітей і підлітків, що загубилися, доправляли до дитячих кімнат, спеціально створених при відділках міліції. Наявність таких кімнат пояснювалася неможливістю утримання дітей у загальних ізоляторах через цілком об'єктивні причини – контакт, хоча й нетривалий, із злочинцями міг негативно вплинути на формування світогляду підлітка. Отже, відповідно до інструкції НКВС СРСР від 7 червня 1935 р. «Про порядок затримання та подальшого влаштування безпритульних і бездоглядних дітей» дитячі кімнати міліції мали бути добре освітленими, чистими, мати стільці, столи та вмивальник. Окрім цього, вони мали забезпечуватися дитячими книжками та газетами. Безпосередньо для роботи з дітьми із складу робітників міліції призначався витриманий, бажано з педагогічною підготовкою інспектор, який здійснював опитування дітей, яких доправляли до кімнат міліції [6]. Яким же насправді був стан дитячих кімнат міліції Донбасу у перші повоєнні роки? Результати перевірки кімнат міліції Сталінської області, проведеної у 1946 р. виявили: по-перше, брак дитячих кімнат міліції. Так, замість запланованих 27 дитячих кімнат, по Сталінській області у 1946 р. діяла лише 21. Зовсім не було дитячих кімнат міліції у м. Горлівка, лише одна замість трьох малася в м. Макіївка [7]. Зазначена проблема мала вагоме підґрунтя – гострий брак приміщень для даної потреби. Так, дитяча кімната при 1-му відділі міліції м. Сталіно була придатна для використання лише влітку через напівзруйнований стан. Приміщення дитячої кімнати при 13-му відділку міліції м. Сталіно було дуже вологим. А, наприклад, дитяча кімната у м. Дебальцеве була розташована разом з паспортним столом [8]. Подібний стан речей спостерігався й у дитячих кімнатах при відділках міліції Ворошиловградської області [9]. По-друге, приміщення дитячих кімнат та їх обладнання у переважній більшості було в незадовільному стані. По-третє, дитячим кімнатам міліції катастрофічно не вистачало кваліфікованих співробітників, що відбивалося на якості спілкування із затриманими, проведення з ними профілактичної роботи.

Вказані недоліки були зумовлені перш за все соціально-економічними труднощами повоєнного часу. Однак слід зауважити, що дієва політики місцевої партійної влади щодо ліквідації негативних соціальних наслідків та активної участі громадськості у справі дотримання громадського спокою поступово мала свої результати і справа у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю поступово нормалізувалася.

Як свідчать архівні документи, кожна дитяча кімната міліції в середньому пропускала по чотири, п'ять дітей на добу [10]. Проте були й винятки. Так, до дитячої кімнати Центрального Климівського району м. Ворошиловграда щоденно приводили по 10-12 дітей [11]. Органи міліції затримували дітей переважно через порушення правил громадського спокою (катання на буферах трамваїв, пошкодження дерев та кущів, псування квітів, биття вікон та ліхтарів, бійки у громадських місцях, а також жебрацтво та кишенькові крадіжки).

Направляючи затриманих безпритульних та бездоглядних до кімнат міліції, черговий міліціонер обов'язково складав протокол затримання. Кімнати міліції призначалися для утримання дітей впродовж 8-10 годин. Однак, інколи, у зв'язку з переповненням приймальників-розподільників, які були наступним закладом, куди спрямовували затриманих, діти-сироти залишалися у кімнатах міліції більше визначеного терміну [12]. За цей час з дітьми проводили відповідну роботу, а саме: дізнавалися під час розмови місце народження та вік; з'ясовували, чи має батьків або

осіб, які виконували їх обов'язки; чи навчається і де, якщо ні, то чому; з'ясовували, чи була дитина у дитячих закладах, і, якщо втекла звідти, то чому.

По закінченні опитування дітей та підлітків відправляли до приймальників-розподільників, якщо затриманий був безпритульним або його батьки мешкали у іншому місті. Якщо ж дитина виявлялася бездоглядною, то її повертали батькам, яких попередньо опитували та залежно від ступеня скоєного дитиною правопорушення притягували до адміністративної або карної відповідальності [13].

Таким чином, дитячі кімнати міліції були першим пунктом на шляху ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності та мали, безперечно, велике значення. Утім, на початковому етапі функціонування вони стикалися з певними організаційними труднощами, які позначалися на процесі влаштування дітей-сиріт, однак загалом це не зменшувало їх позитивної ролі. На початку 1950-х років по Ворошиловградській області діяло сім дитячих кімнат міліції, а саме: дві – в обласному центрі (1-го Климівського та 2-го Кам'янобродського відділків міліції) та по одній в Кадіївці, Попасній, Ворошиловську, Красному Лучі, Лисичанську. По Сталінській області функціонувало понад 27 дитячих кімнат міліції. Окрім цього, у районах вказаних областей, де не було спеціальних дитячих кімнат міліції, діяли чергові кімнати, куди співробітники внутрішніх органів доправляли затриманих безпритульних та бездоглядних [14].

Як вже зазначалося, черговим пунктом у влаштуванні осиротілих дітей було спрямування їх до приймальників-розподільників. Згідно з положенням «Про приймальник-розподільник НКВС» від 7 липня 1935 р. приймальник-розподільник представляв собою заклад зачиненого типу для приймання та короткотривалого утримання (не більше одного місяця) безпритульних, вилучених з вулиць, у віці до 16 років із подальшим розподілом їх по дитячих установах відповідного типу. Серед функцій приймальників-розподільників були: санітарно-гігієнічна обробка та медичний огляд безпритульних, що приймалися; вивчення особистостей безпритульних з метою з'ясування даних про минуле життя та навчально-трудові інтереси; прищеплення безпритульним початкових культурно-побутових навичок; відновлення зв'язку безпритульних з родинами, з яких вони пішли, а також створення умов для їх повернення до родини; подальше спрямування безпритульних до родин, дитячих будинків Міністерства освіти, Міністерства здоров'я, Міністерства соціального забезпечення та до трудових колоній НКВС; облік та реєстрація безпритульних, що проходили через приймальник-розподільник.

Безпритульні, що спрямовувалися до дитячих приймальників-розподільників, приймалися їх працівниками цілодобово та беззаперечно. До приймальників приймалися не лише безпритульні, яких направляли співробітники відділків міліції, але й ті, що приводилися представниками громадських організацій та окремими громадянами, а також ті, що приходили самостійно [15]. На кожного безпритульного заводили реєстраційну картку, до якої згодом вносили дані спостереження та вивчення особи безпритульного, а також місце його подальшого перебування.

У досліджуваній період по Донбасу діяло сім дитячих приймальників-розподільників: п'ять – у Сталінській області (Сталіно, Микитівка, Дебальцеве, Слов'янськ та Маріуполь) та три – у Ворошиловградській (Ворошилівськ, Старобільськ і Ровеньки). Усі приймальники знаходилися на державному утриманні, утім мали підсобні господарства та отримували допомогу від шефських організацій.

Умови утримання в дитячих приймальниках-розподільниках важко було б назвати задовільними. Переважна більшість їх розташовувалась у непридатних, часто напівзруйнованих приміщеннях. Так, усі розподільники Сталінської області потребували ремонту, здійснення якого ускладнювалось через відсутність будівельних матеріалів, транспортних засобів та робочої сили [16]. Окрім цього, бракувало твердого

та м'якого інвентарю, а саме речей першої необхідності – меблів для спальних та класних кімнат, ковдр, подушок, білизни та одягу. Так, Сталінський приймальник-розподільник у 1943 р. зовсім не мав постільного приладдя. Приміщення приймальника були холодними та вологими. Майже повністю були відсутні медикаменти [17]. Отже, коли з вулиці надходило багато хворих дітей, для їх утримання не було належних умов. Були випадки, коли в ізоляторах на одному ліжку розміщувалося по дві-три дитини з різними хворобами [18].

Разом з тим, спостерігалось значне перевантаження дитячих приймальників-розподільників. Так, при загальній плановій пропускній спроможності всіх розподільників Сталінської області в 205 дітей станом на 16 жовтня 1946 р. в них утримувалося 700 осіб. Лише у приймальнику-розподільнику м. Сталіно при плановому контингенті у 50 дітей - знаходилося біля 190 осіб [19]. При цьому кількість дітей, що потрапляли до приймальників, значно перевищувало дітей, які звідти розподілялись по інших установах або повертались до родин. Наочно демонструють загальний стан дитячих приймальників-розподільників Донбасу статистичні дані по приймальнику м. Сталіно, наведені у таблиці 1.

Табл.1. Динаміка змін кількісного складу утриманців Сталінського ПР [20]

	вересень	жовтень	листопад
Кількість дітей у приймальнику-розподільнику станом на 1 число місяця 1946 р.	273	362	541
Прибуло впродовж місяця	267	437	331
Відбуло впродовж місяця	178	258	301
Залишилося на кінець місяця	362	541	571

Отже, щомісяця дитячі приймальники-розподільники приймали значну кількість дітей, яка щонайменше втричі перевищувала їх планову місткість. Влаштування ж знедолених дітей з приймальників-розподільників до відповідних виховних установ не встигало за потоком безпритульних, які прибували, що викликало значне перевантаження дитячих приймальників.

Активний приплив дітей до дитячих приймальників-розподільників викликав труднощі у функціонуванні останніх. Перевищення у декілька разів планової місткості не дозволяло створити нормальні умови для утримання дітей-сиріт. Окрім елементарної нестачі мануфактури, постала загроза спалаху епідемічних захворювань. У Сталінському, Микитівському та Слов'янському розподільниках у 1946 р. поширилися інфекційні захворювання, зокрема кір та паротит [21]. У таких випадках у дитячих приймальниках-розподільниках оголошувався карантин, а їх робота була паралізована на невизначений термін, що ускладнювало вилучення з вулиць безпритульних та бездоглядних та перевантажувало ще більше решту дитячих приймальників.

Серед причин затримки дітей у приймальниках-розподільниках слід виокремити не лише їх велику кількість, але й відмови директорів підприємств, дитячих будинків, шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ приймати дітей на працевлаштування, утримання та навчання, відповідно. Так, у м. Сталіно були випадки, коли керівники Рутченківського машзаводу ім. Хрущова, Сталінського азотного заводу, Металургійного заводу ім. Сталіна відмовлялися працевлаштовувати підлітків. У деяких випадках діти, що спрямовувалися за путівками обласного відділу народної освіти до дитячих будинків, останніми не приймалися. Так, у вересні 1946 р. директор Ульяновського дитячого будинку з 11 дітей прийняв лише п'ять, мотивуючи свою відмову відсутністю вільних місць. 29 вересня директор Волноваського дитячого будинку не прийняв трьох дітей із Сталінського приймальника-розподільника. Відмову

пояснив браком постільного та іншого приладдя [22]. Приблизно такими були справи і в інших дитячих приймальниках-розподільниках. Завод «Червоний металіст», Ново-Содовий завод м. Слов'янська категорично відмовлялися приймати підлітків на працевлаштування. Директор школи ФЗН при будівельній ділянці ст. Дебальцеве Ларкін також не приймав дітей-сиріт, мотивуючи це тим, що не має необхідних матеріальних умов та виховного персоналу [23]. У таких випадках втручалися обласні та міські виконкоми і прокуратури, фактично силоміць зобов'язуючи установи та підприємства влаштовувати дітей та підлітків. Зрозуміло, що така практика не могла вирішити проблему, що призводило не тільки до матеріальних труднощів, але й до ускладнень з соціалізацією дітей та підлітків у нових, не завжди дружелюбних до них колективах.

Наявні труднощі, організаційні прорахунки та недоліки приводили до втеч дітей. У жовтні 1943 р. з приймальників-розподільників Ворошиловградської області зі 124 прийнятих дітей втекли 40 осіб [24]. За перший квартал 1946 р. з дитячих приймальників-розподільників Сталінської області втекла 21 дитина [25]. Ще однією причиною дитячих втеч було неухвалене ставлення до них через низьку кваліфікацію співробітників приймальників. Часто опитування та вивчення умов життя дітей здійснювалося поверхово. Як наслідок, з розподільників до дитячих будинків інколи відправлялися підлітки, старші 14 років, а подекуди й правопорушники. Такі діти здійснювали втечі під час дороги до виховного закладу або ж дезорганізували роботу вже у дитячому будинку, а найчастіше втікали з нього після того, як одержували одяг та взуття [26].

Поступово справа утримання дітей у приймальниках-розподільниках значно покращилася. Відповідно до розпорядження Міністерства освіти, під час відбору дітей до дитбудинків у кожному приймальнику був присутній представник відділу народної освіти [27]. Покращилися матеріальний стан приймальників-розподільників та виховна робота з дітьми. У дитячих приймальниках були влаштовані різноманітні гуртки (драматичний, хорový, фізичної культури, образотворчого мистецтва та ін.), з вихованцями проводилися навчальні заняття, бесіди індивідуального та колективного характеру, перегляди кінострічок [28]. Означені заходи підвищили авторитет приймальників-розподільників, доказом чого були випадки самостійної явки дітей до них. Так, до приймальників Ворошиловградської області в перші місяці 1944 р. самостійно приходило до 50 дітей щомісяця [29].

Отже, на шляху подолання безпритульності значну роль відігравали дитячі приймальники-розподільники, серед функцій яких були не лише прийом та розподіл по виховних закладах дітей та підлітків, але й початкова їх адаптація та соціалізація.

Важливою складовою у боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю був розшук дітей. Відомо, що органи міліції проводили велику роботу з розшуку зниклих людей під час війни. У складі паспортного відділу НКВС СРСР діяло центральне довідкове бюро. При ньому та інших управліннях міліції працював дитячий довідковий відділ з розшуку дітей за заявами громадян. Ці органи мали дані про місцезнаходження дітей, які перебували в дитячих приймальниках-розподільниках і були направлені до дитячих установ або на патронат, а також тих, що були працевлаштовані. Зазначені дані до довідково-адресних столів поступали від народних комісаріатів освіти, здоров'я, соціального забезпечення, Управління трудових резервів та дитячих приймальників-розподільників НКВС. Робота відділу з розшуку дітей мала реальні результати та високо оцінювалася населенням республіки, про що свідчили численні подяки громадян, що надходили на адресу працівників міліції [30]. Так, громадянка Ф.І. Пантелійчук, мешканка м. Старобільська Ворошиловградської області, під час евакуації втратила зв'язок з власними дітьми Ідою та Володимиром, які перебували у дитячому будинку Ізмаїльської області. Під час війни дитячий будинок був

евакуйований, і співробітник довідково-адресного столу знайшов дітей у Медвенському районі Курської області [31].

Окрім основних службових обов'язків з оперативно-адміністративної роботи, органи міліції проводили виховну, пропагандистську діяльність серед населення та молоді. Систематично читались лекції на теми «Принципи виховання дітей в радянський час», «Права та обов'язки батьків у справі виховання дітей», «Батьківський авторитет» тощо. Робились доповіді на відповідну тематику. Так, за три квартали 1946 р. співробітниками міліції Сталінської області було зроблено 128 доповідей на пленумах районних та селищних рад, проведено 433 бесіди з учнями шкіл, батьками та населенням з охопленням 35 551 особи [32]. Зараз важко оцінити вплив цих заходів на профілактику таких явищ, як бездоглядність, дитяча злочинність, але безпосередній контакт органів міліції з дітьми, їх батьками створював певну атмосферу довіри, взаємодопомоги.

Отже, здійснюючи узагальнення, слід відзначити, що органи внутрішніх справ відігравали важливу роль у боротьбі з найрозповсюдженими наприкінці та після війни явищами: дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Незважаючи на об'єктивні труднощі, проблеми та прорахунки в організації цієї справи, у цілому можна вважати її успішною. Поєднання різноманітних форм і методів щодо виявлення і влаштування «дітей вулиць», взаємодія з місцевими партійними та адміністративними органами, активне залучення громадськості давало позитивні результати, серед яких особливо показовим було те, що діти самі приходили до приймальників-розподільників при відділках міліції. Спільними зусиллями відповідних органів та громадськості у важкі післявоєнні роки безпритульність та бездоглядність як явище було фактично ліквідовано, що дає підстави для вивчення позитивного історичного досвіду діяльності усіх задіяних у цьому процесі структур і використанню його у сучасній практиці.

РЕЗЮМЕ

И.Н. Гридина, Н.Н. Касьянова. Деятельность органов милиции Донбасса по ликвидации беспризорности и безнадзорности в 1943-1953 годах.

В статье авторы, основываясь на обширном документальном материале, проанализировали деятельность органов милиции Донбасса по ликвидации беспризорности и безнадзорности в 1943-1953 гг. Рассмотрена деятельность детских комнат милиции, приемников-распределителей, справочных отделов по розыску детей. Отмечено положительные черты и организационные недостатки.

SUMMARY

Gridina I., Kasyanova N. The activity of Donbass militia in liquidation homeless children from 1943 till 1953.

The authors analyzes the militia activity in Donbass in liquidation homeless children from 1943 till 1953 based on a great amount of documents. The authors show the actions of militia-rooms for children, homeless placement centres, the departments for searching of children. The positive and negative moments of their function is marked.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вовк В.Г. Деятельность милиции восточных областей Украины по устранению последствий гитлеровского оккупационного режима, охране общественного порядка и борьбе с преступностью в 1946-1950 гг. // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1999. - № 3. – С. 32-43; Лагоша Н.Н. Милиця України в 1945-1953 гг.: Дис. на соиск. учен. степ. к. и. н. – Донецк, 2000. – 239 с.; Він же. Діяльність

міліції України по ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності в післявоєнні роки (1946-1953 рр.) // Схід. - № 7 (57). – вересень-жовтень 2003. – С. 82-85.

2. История милиции Украинской ССР в документах и материалах 1917-1937. – Т.1. – Киев, 1969. – С. 884; Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах та матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 2000. – Т. 3.: 1946-1990. – С. 616.

3. Зезина М.Р. Система социальной защиты детей в СССР // Педагогика. - № 3. – 2000. – С. 60.

4. Державний архів Луганської області (далі ДАЛО), ф. П-179, оп. 3, спр. 437, арк. 111.

5. Державний архів Донецької області (далі ДАДО), ф. Р 303, оп. 2, спр. 152, арк. 9.

6. История милиции Украинской ССР в документах и материалах 1917-1937. – С. 850.

7. ДАДО, ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 48.

8. Там само.

9. ЦДАВО, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 594, арк. 530.

10. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 21.

11. ЦДАВО, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 594, арк. 529.

12. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 9.

13. История милиции Украинской ССР в документах и материалах 1917-1937. – Т.1. – Киев, 1969. – С. 851.

14. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Вказ. пр. – С. 470.

15. История милиции Украинской ССР в документах и материалах 1917-1937. – С. 855.

16. ДАДО, ф. 326, оп. 2, спр. 445, арк. 161.

17. ЦДАГО, ф. 7, оп. 3, спр. 1202, арк. 8.

18. Зезина М.Р. Вказ. пр. – С. 62.

19. ДАДО, ф. 326, оп. 4, спр. 475, арк. 84.

20. Там само, арк. 101, 106.

21. Там само, арк. 100.

22. Там само, арк. 85.

23. Там само.

24. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 2.

25. ДАДО, ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 50.

26. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 225.

27. ДАДО, ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 118.

28. Там само, ф. 903, оп. 1, спр. 180, арк. 4-5.

29. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 2.

30. Лагоша М. Діяльність міліції України по ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності в післявоєнні роки (1946-1953 рр.). – С. 83.

31. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 132, арк. 23.

32. ДАДО, ф. 326, оп. 4, спр. 252, арк. 15.